

Nyáry Szabó László

Görög rögök – hellén nevek. Klasszikus helyesírás magyarul!

A Berényi Mihály által feltett kérdésre: „-*phil* vagy -*fil*, avagy *mindkettő*?”, válaszom megértően egyszerű (de talán nem is annyira): -*phil*. Hiszen klasszikus görög φίλια, azaz *philia*: 'barátság', 'ragaszkodás', 'szeretet' szóból termett e φίλ, így óhellénes filhallásom szerint, „ó-phil-anthróp” lévén, csakis „phil-szerető” és „phil-őrző” lehetek.

Megjegyzés. A *philanthrópia* (φιανθρωπία) kifejezést Plutarkhosz (Πλούταρχος), a (szellemében is) 'gazdag uralkodó' (πλουτος 'gazdag' + ἀρχος 'uralkodó') használta először, eredetileg egy kicsit más, 'az emberi műveltséget értő, kutatva megértő' jelentésben.

Miért is *ph*, ha *f*-nek mondják?

Kezdjük hát az elején! Betű- meg hangtanilag: a hellén (népnyelviben görög) φ, más írásban ϕ betű hangértéke nem (volt) azonos a latin vagy a magyar *f*betű hangjával. Az ábécé szerinti helye, de még a neve sem egyezik e kettőnek. Ezért nem írta a latin – még élőben is hallván a különbséget – soha a φ-t *f* betűvel. Az óhellén, azaz a klasszikus görög φ, azaz *phí* egy – folyamatos légfuvallattal ejtett *p*-hez, azaz kétajaki zárhanghoz hasonló – *kétajaki réshang*. Ilyen ma nemigen él az európai nyelvekben. Hangtanászaink fölvetették, hogy élhetett ugyan az ómagyarban is ilyen, de ma ezt élőbeszédben senki nem ejti magyar földön. Nyelvjárásainkban sem.

Az *f* betűnk hangértéke szerint *fog-ajaki réshang*. Hasonló, de nem azonos, ahogyan nem azonos például az *s* az *sz-szel*, meg más *s(z)us(z)ogással*. Sőt, a φ és az *f* még ezeknél is sokkal kevésbé hasonlatos! Olyasfélék, ahogyan például az *sz* viszonyul a *théta*-val vagy egyéb pöszeséggel.

Két lehetőség adódik:

- Barbár módon *fog-ajaki réshangnak*, azaz *f*-nek ejtjük az óhellén, klasszikus φ-t (dimotikisköddön/újjörögösköddön).
- Megtanuljuk a klasszikus, művelt hellén (ógörög) kétajaki réshang helyes ejtését. Ez nem nagy kihívás!

Különösen nem az például a kabard négyféle *zs* hang vagy a képtelen hottentotta csettin-kattan-hangok tanuláshoz képest.

Jómagam természetesen az utóbbit szorgalmazom: a nyelvi sokszínűséget! Ahogyan az élővilág sokszínűségét is! Hiszen gondolatainkban és szavainkban él túl vagy vész el a föld sokszínűsége is. Nyelvben és életben. Ez a „korszerű” zúr a fejünkben tombol. Fogalmainkat pedig mind rendezni kell! Bátor önítéssel, napi jóvátétellel, magunkkal szembeni kegyetlen bírálattal, tisztán, szpártaian. (Ómagyar őseinkhez méltóbban talán inkább szittyamód, hellénkedve „szkúthaián.”) Ha nem teszünk érte, a züllött „modern” értelmiség árulása rohamosan veszni hagyja a föld minden kincsét! Nyelvet és életet. „*Nyelvében él az Élő! – Nyelvében él az Élet!*” (Nem csak a nemzet.)

A hazug szóhasználat hazug világhoz vezet. A hazug világ pedig maga a halál. Csak egyetlen élő példa: A hazug pillangópustító „szűnyogirtás” kétes népszerűsítésével szemben az értéknek mind ordítanunk kell(ene)! A megvezetettek kedvéért hangsúlyozom: nem létezik „vegyi szűnyogirtás”! Csak rovarmészárlás: pillangópustítás és szitakötőirtás, katicakevesbítés, kétséges mellékeredményű szűnyoggyérítéssel. Ezt titkon a többség érzi is. Mégis nyelvünk a hazug szavak mérget nap mint nap!

Míndezt naponta újra átgondolva – felelősségünk biztos tudatában –, nem lehet és nem szabad a közigenytelenség útjára, bitangba eresztenünk Európa nyelvi gazdagságának kincseit (sem) az értelmiség immár világraszóló árulásának és a konzumidiotizmusnak tapsikolva. A nyelvi igénytelenség végső soron nyelvrontás, ezáltal nyelvpusztítás, nyelvirtás. Philanthrópként (természetesen thétaival) személy szerint „phobiám” van, magyarul iszonyodom a „fileskedések”-től meg a „fileskedők”-től. Ez a hellénizmus (Ελληνισμός) alapjaiban való teljes tagadása. Lényegében bugrizmus! Görögül „barbarizmus” (βαρβαρισμός), minthogy e fogalom, a 'dadogósság' eredetileg klasszikusan a görög nyelvi „helléntelenség”-ekre használtatott.

Megjegyzem: ógörögül tanultam, de úgörögül – a ma beszélt nyelven – értek is... Saját kéziratos jegyzeteimben már diákkoromtól a ϕ jelét következetesen használok a latinkodó koppincs??? *ph* helyett minden görögből idézett szónál.

A fölvetést továbbvivő „Gaál-gondolat”-ként – többek között – szerepel Szókratész nevének írata:

A *Magyar helyesírási szótár* szerint két ékezzel írandó. Hogyan is írjuk? Végtelenül egyszerű! A hellén helyesírás szerint! Hiszen magyarok vagyunk! Befogadók! Nem nyugati gyarmatfosztogató kirekesztők! (Nyelvrontó angolok, franciák vagy más neves fajgyűlölők.) Akkor is, ha sokra tész: *Σωκράτης!* Tehát: *Szókratész*. (Klasszikusan közepén, a röviden a hangsúly.) De csak azért így, mert a fajgyűlölő, antimagyar (hungarophob?) Wordben nincsen rendes, fején egypöttyös „palóc a” (sem)!

No de hogyan is írjuk *Arisztotelészt*?

Ügy, ahogyan köznyelviileg is ejtjük, helyesen: *Ἀριστοτέλης*, azaz *Arisztotelész*, óhellénül az *e-n* a hangsúllyal.

Gaál-gondolat: *Szókratész* [...] *Arisztotelész*. Mondaná meg valaki: vajon az utóbbi esetben miért nincs ékezet az *o-n*, hiszen hosszan ejtjük? – Átfogalmazom kérdését: Miért hosszú... azaz hogy mikor rövid, meg mikor hosszú az *o* (z ó)görögben?

OMIKRON MEG ÓMEGA

Jó hírem van. Ez egészen egyszerű eset. Az ógörög írás következetesen jelölte az *o-k* hosszúságát, ahogyan teszi ezt a mai magyar is.

Sajnos az úgörög már ebben sem következetes, mióta a „tisza (görög) nyelvet”, a *katharevuszát* (Καθαρεύουσα), Koraész (Κοραΐς) nyelvet a múlt szemétdombjára dobták, sőt száműzték a törökkel tűzdelt meg foltozott új „népnyelv”, a *dimotikí* (Δημοτική Γλώσσα) kedvéért.

De vissza klasszikus bölcseinkhez! Az *omikron*, azaz az „o kicsi”, a rövid *o*, amelynek jele *o*, az évezredek óta ismert kedves karika, illően az ajakkerek(itett) *o* hangra. Az *ómega*, vagyis az „ó nagy” pedig a hosszú *ó*, amely a görög ábécé utolsó betűjeként a keresztény körben a „vég” jelképe is. Gyermekeim hajdan „popóbetű”-nek nevezték az apróját alakja szerint: *ω-t*. A keresztény kultúrkörből a nagybetűje ismert, amely Ω alakban a záróhang, a VÉG.

Általános irányelvként jelzem: le kellene már végre szokni a *Magyar helyesírási szótár*hoz való képtelen ragaszkodásról! Az a mű nem megfellebbezhetetlen! Klasszikus nyelvi kérdésekben bizonyosan nem.

Amennyiben óhellén (ógörög) az érdeklődésünk, akkor ott van az ezeréves *Sz(o)uda(s)-szótár* (Σοῦδα), magya-

roknak meg itt a pompás Györkössy–Kapitánffy–Tegyei *Ógörög–magyar szótára* (1993). Sajnos ragyogó kivitele ellenére tagadhatatlan féllábúsága, hogy „humanophil”, vagyis a földolgozott források – 46 szerző – között, Arisztotelész kivételével, csak irodalomalkotók és más „humán szerzők” szerepelnek. Hippokratészt például meg sem érinti e szótár, egyetlen idézett szóval sem. Vagyis az ógörög–magyar „reálszótár” még megjelenésére vár! Csakhogy szerzőink nem állanak készen erre. Aki pedig a kevésbé klasszikus úgöröggel – a ma beszélt nyelvvel – is beéri, annak ragyogó pallér Mohay András remek *Újgörög–magyar szótára* (1988, 2003). Ez egyik legtanulságosabb és legalaposabb élőnyelvi szótárunk.

HÉPHAISZTOSZ, POLÜPHÉMOSZ, SZOPHOKLÉSZ STB., DE SZTEFANÁSZ

Gaál-kérdés:

„Mi magyarázza, hogy az *f-et* hol így, hol *ph-val* írjuk?”

Semmi más, csak a következtetlenség! A klasszikus görög nem ismeri az *(e)f-et*, csak a *phí-t*, azaz a ϕ/ϕ jelét. Ezt jelölte a latin mindenkoron következetesen *ph-val*.

TH VAGY T

További Gaál-kérdés:

„A szótár szerint *Thalész*, *Théba*, de *Tükhikosz*, *Erasztosz*. Az első két névben *th* szerepel, az utóbbiakban csupán *t*. Vajon miért ez a különbség? (Ha az a megmagyarázhatatlan megmondolás szerepelne, hogy minden görög *t* írásakor a *th* formát követjük, akkor Platónnál miért hiányzik a *h*?)”

Meg kellene már végre tanulni hellénül (görögül) olvasni! És egyszerű lesz minden klasszikus hellén (görög) név és szó ejtése is!

A *t* és a *th* keverése jóval nagyobb baklövés a *phí* meg az *f* keverésénél, hiszen ez a két hang két külön betűvel jelölve élt a klasszikus hellénben, az ógörögben is, és ma is él az úgörögben is. A *tau*, a *tau* a magyar *t*-nek megfelelő betű és hangérték, míg a θ , illetőleg θ , a hellén *théta* megvan az *ó-* és az úgörögben is, nem létezik azonban a pósze hang az újmagyarban. Éppen ezért nincs megfelelő betűje a magyarban a *thétának*, így már klasszikus hagyományként, a latinok nyomán majmolva *th-val* helyettesítjük. Főlölegesen. (Nyelvészeink feszegették ugyan a hajdani ómagyar *théta* hang lehetőségét is...) Érdekesen árnyalhatja még e képet, hogy a *thétát* ki-ejteni képtelenek, gyakran (hibásan) és bosszantóan *(e)f-et* ejtetnek (az angol pöszítés hasonló hangja helyett is).

Vegyük hát e fönti kérdéses négyet sorra: *Milétoszi Thalész* vagy *Thalész* (Θαλής ó Μιλήσιος), (i. e. 624/623–548/545);

Thébai (Θήβαι), újjörögül Thíva (Θήβα) városa egyértelműen thévával íratik. *Tükhikosz*, a páli „szeretett testvér”, valamint a másik páli páli, *Erasztosz* pedig természetesen tauval, vagyis magyarul *t(é)*-vel írandó.

PLATÓN

Végtére is két és fél ezredév után érdemes lenne fölzárkózni a platóni széles vállú bölcsességhez. Platónhoz hasonlatosan megvalósítani a testi és szellemi műveltség együttes eszményét. Platón tisztán *t*-vel, semmi pöszítés! Platón neve bizony beszélő név. Életségű ragadványnév: *Platón/Plátón*, azaz *Πλάτων*, a görög bölcs, helyesen hosszú *ó*-val, hisz ómegával (*ω*).

Görög hagyomány szerint Platón eleinte atyai öregatyja után az *Arisztoklész* nevet viselte; később – életrajzírója, Diogenész Laertiosz (Διογένης Λαέρτιος) szerint – testező mesterétől, Arisztontól kapta a „Platón”, azaz ’*Széles (vállú)*’, helyesebben ’*Széleshátú*’ nevet. Phleiuszi/Phliásziai Timón (Τίμων ὁ Φλιάσιος) gúnyverses kötetében, a *Sziloi*-ban (Σίλλοι) pedig egyenesen a ’legszelebb hátú’-nak, *Platüsztatosz*-nak nevezte az idomaiban is példaadó bölcsét.

HORATIUS

Gaál-kérdés:

„Ugyan miért marad meg az eredeti latin írásmódnál Horatius?!”

Az új helyesírási szótár szerint a magyaros átírás a forrásnyelvvvel kapcsolatban kialakult közgyakorlattól is függ, valamint ha egy tulajdonnév nem szabályosan átírt alakban honosodott meg, hagyományos formájában használjuk.

Horatius Horatiusnak írta a saját nevét, és kortársai is így tettek. Tehetnénk tán mi is így. A rómaiak nem is *c(é)*-vel, hanem ahogyan írták, tisztán *t(é)*-vel is ejtették. Sötét középkori konyhalatinkodás és „modern” pongyolatinkodás helyett visszatérhetnénk végre mi is a klasszikus műveltséghez!

KOMPUTER

Gaál-kérdés:

„Értetlenül állok a komputer írásmódja előtt is, hiszen ez a szó ilyen formában se nem angol (computer), se nem magyar, ugyanis kompjüternek ejtjük. Akkor mi a csudának írjuk ilyen faramucin?”

A kompjüter kellelten angolkodása helyett itt van nekünk a számítógép, amelyre egyre inkább illik a még magyarabb ámitógép (Sz.).

H ÉS CH

Gaál-kérdés:

„Érdekes módon a *polihisztor* szóban a *h*-t kiírjuk, de a *technika* szóban a németes *ch*-t alkalmazzuk.”

A soktudású *polihisztor*-ban (πολυϊστορ) a hellén hehezett *h(á)*-ja rejlik (a hangsúlyos iota előtt), míg a *technika* (τέχνη/τεχνικός) szóban a görög *χ*, azaz *khi* betűje élt túl a mi *h(á)*-nknál keményebb ejtésű – lágyszájpadibb, *k(á)*-sabb – (*k*)*h(á)* alakjában. A hellén klasszicizmust elvető újjörögök sok más értékük mellett elvesztették kétféle – gyöngé és erős – hehezettüket. Az ógörögben még élt két hehezettet előre meg hátra görbe(dő) ékezettel jelöli minden szótár. E kettőt a klasszikus ógörögök nem hallották egynek, de hehezeteiket a *khi*-jükhöz még egy kicsit sem érezhették hasonlatosnak, hiszen egészen máshogyan, betűvel is jelölték.

GYÓGYGONDOLAT

Gaál Csaba számára könnyen levonható következtetés, hogy helyesírásunk a görög–latin szavak esetében meglehetősen következtelen. Egyszerű az ajánlásom: elég a klasszikus, eredeti hellén (ógörög) iratot követni! (Fönti források.) Ez nem „görögös viszketegség” (pruritus graecandi), hanem egyetemes műveltség és hitelesség. Ha elbizonytalanodna, állok rendelkezésére, bármikor szívesen segítek kiigazodni hellénophil kérdésekben.

Φιλανθρωπος Ελληνιστής
(Philanthróposz Hellénisztész)

HOZZÁSZÓLÁSOK

Berényi Mihály

Ha rendet akarunk csinálni, akkor azt tegyük meg a többi nyelvből jött nevek esetében is! Nem tudom, született-e döntés arról, hogy a nem latin betűs nevek esetében az írásmód vagy a kiejtés vezéreljen-e minket. Az oroszban mi legyen a kiejtést módosító jerűvel és lágýítójellel? Lenin maradjon vagy legyen Lenyin? (Az AkH. 10. foglalkozott ezzel a kérdéssel.) A latin betűs neveket a külföldi anyakönyvek, hagyományok szerint írjuk, és megtanuljuk a kiejtésüket (Chopin és Sopen, Bruxelles és Brüsszel). Ebben nem vagyunk következetesek: Budapestet – behódolva a nyugati világnak – Budapestnek mondjuk mi is. Erről az jut eszembe, hogyan fogjuk Athént ejteni? Visszatérünk az ógörögökre? Egy biztos. Minél bonyolultabb az átírás, annál kevesebben fognak „helyesen” írni és beszélni.

VÁLASZ

Makra Júlia

Berényi Mihálynak arra a kérdésére, hogy született-e döntés a nem latin betűs szavak/nevek írásmód vagy kiejtés szerinti írásáról, a válasz az, hogy igen, született: sokévi előkészítő munka után az Akadémia megjelentette 1952-ben *A kínai nevek és szavak magyar átírása*, 1981-ben a *Keleti nevek ma-*

gyar helyesírása (2), majd 1985-ben *A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása – Az újjörög nevek magyar helyesírása* (1) című könyvet.

A *Keleti nevek magyar helyesírása* a görög nevekről csak a bibliai nyelvekről szóló részben tesz röviden említést és hoz néhány példát (2a), de mivel „a görög, illetve a vele történetileg szorosan összefüggő cirill írás [...] hazánkban összehasonlíthatatlanul ismertebb, mint bármelyik más nem latin betűs írásrendszer, sőt a tárgyalt írásoknak legalább alapfokú ismerete az általános műveltség szerves része” (1a), szükségesnek tetszett a cirill írású szláv nyelvek és a görög nyelv neveinek átírására vonatkozó egységes szabályozás.

E munkához az újjörög nevek átírási szabályait Szabó Kálmán dolgozta ki, azokat az Akadémia Helyesírási Bizottsága 1981 májusában tartott ülésén fogadta el. A szabályozás alapelve, hogy az újjörög szavakat az eredeti kiejtés szerint kell átírni a lehetőség határain belül. Amint *Az újjörög nevek magyar helyesírásában* olvasható:

„Egészen a XIX. század végéig írásos gyakorlatunkat a görög – ókori, bizánci és újjörög – szavak és nevek latinus átírása jellemezte, s az első szabályozás is ezt a hamis, mert közvetítő nyelvet használó gyakorlatot erősítette meg. A görög nyelvfejlődést mint kiinduló alapot újjörög stúdiumaink úttörője, Télfy Iván vette figyelembe először, 1848-ban megjelent *Gyakorló ó- és újjörög nyelvtan c. kézikönyvében*, s kísérelte meg az újjörög szavak kiejtés szerinti átírását, noha nem jelölte pl. a magánhangzók hosszúságát. Felemás megoldást mutat első újjörög irodalmi fordításaink helyesírása is, részben a görög helyesírásban sem jelölt hasonulás átírásával, részben az írásképre hagyatkozással” (1c).

Később *A magyar helyesírás szabályai* 2. kiadása (1901) még vaglyagosságot biztosított a latinus és a görög írásképet figyelembe vevő átírás módok számára, az 1954-ben megjelent 10. kiadás 298. pontja viszont már kimondta:

„Az újjörög szavakban és tulajdonnevekben a görög betűket újjörög hangértéküknek megfelelő magyar betűkkel, a lehetőséghez mérten fonetikusán írjuk át” (1d).

Ez azonban a mindennapi gyakorlatban meglehetősen zavart szült, amely máig érzékelhető. Az ennek véget vetni kívánó 1985-ös szabályozás röviden az alábbi alapelveket (1e) fogalmazza meg:

1. A magánhangzók hosszúságát hiánytalanul jelöljük. Minden i hangot jelölő görög betűt *i*-nek, hangsúlyos helyzetben *í*-nek írunk át. Nem vesszük figyelembe az *o* és az *ω* írásképeinek különbözőségét, hiszen a két betű ejtése az újjörögben azonos. A magyar *ó* és *é* hang viszont nem pontosan azonos a görög hosszú nyújtott *o*, ill. *e* hanggal, ez esetben a két hangrendszer különbsége csak közelítő megoldást tesz lehetővé.
2. Hiánytalanul érvényesül a fonetikus átírás a két betűvel jelölt, de egy hangot kifejező magánhangzók átírásában, valamint a diftongusok átírásában.
3. A görög kiejtéshez való hűség követelménye kivétel nélkül érvényesül a magyar hangértékkel azonos hangot jelölő görög

mássalhangzók esetében. A magyar hangértékkel meg nem egyező négy görög mássalhangzó írásánál azonban ismét csak megközelítő megoldás lehetséges. (Például a $\gamma = g$, de magas magánhangzó előtt, a görög kiejtés szerint = *j*, például *Jeórjiosz* és nem *Georgiosz*).

4. Az újjörög nyelvben a kettőzött mássalhangzókat is röviden ejtik, s ezt jelöljük. Kivételek csupán a ciprusi nevek, mert Cipruson hosszan ejtik a kettőzött mássalhangzókat, s ezt a magyar átírás is érzékelteti.
5. Bár a zöngésedést és a zöngétlenülést a görög helyesírás nem jelöli, s általában a magyar átírási rendszerben sem szokásos, mégsem nehéz jelölnünk, mert már több görög eredetű szavunk így honosodott meg.
6. A veláris zöngés nazálisok esetében is hiánytalanul érvényesül a fonetikus átírás.
7. Az újjörögben, ha bármilyen betűvel jelölt, hangsúlytalan helyzetben levő *i* hang áll egy másik magánhangzó (főképp *a*, *o*, *u*) előtt s egyúttal valamely mássalhangzó után, úgy az az előtte álló mássalhangzót meglágyítja, s az egészet egy szótagnak kell ejteni, tehát ún. áldiftongus jön létre. Ezt sem maga a görög helyesírás, sem más idegen nyelv nem jelöli az átírásban. Mi sem jelöljük, hanem az AkH. 10. 290. pontja alapján az írásképre hagyatkozunk: *Vangelió* és nem *Vangeljó*, noha ez utóbbi a pontos eredeti kiejtés.
8. Megőrizzük a hagyományos alakot néhány földrajzi név, valamint néhány olyan történelmi és irodalmi személyiség nevének átírásában, amely nevek már így honosodtak meg nyelvünkben, akár hibásan, akár magyarosított formában.

Az újjörög nevek magyar helyesírása a példákkal ismertetett alapelveket részletes átírási táblázatba foglalja (1f), továbbá többoldalas példatárban (1g) sorolja fel a magyar szövegkörnyezetben leggyakrabban előforduló tulajdonneveket. Közneveket a példatár nem tartalmaz, mert mint Hadrovics László főszerkesztő a könyv Előszavában írja:

„...álláspontunk szerint a nyelvünkben használatos idegen köznevekre nem ugyanazok a beilleszkedési törvényszerűségek vonatkoznak, mint a tulajdonnevek többségére. A tulajdonnevek zöme ugyanis újból és újból kölcsönződik, és minden újabb átvételkor az eredeti név alak a kiindulópont (legfeljebb közben változnak az átírás normák). Ezzel szemben a köznevek átkerülésükkor elvesztik élő kapcsolatukat az átadó nyelvi alakkal, helyesírási és kiejtési szempontból a magyarban hagyományossá válnak. A köznevek mellőzését indokolja az is, hogy az általunk tárgyalt nyelvekből származó elterjedtebb idegen közszavak megtalálhatók az 1degen szavak és kifejezések szótárában [...], ahol helyesírásukon és eredetükön kívül jelentésükről és főbb stilisztikai jellemzőikről is felvilágosítást kapunk.” (1b)

IRODALOM

1. Hadrovics László (főszerk.), Zoltán András (szerk.) *A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása. Az újjörög nevek magyar helyesírása* Budapest, Akadémiai Kiadó 1985:8(a), 9(b), 209(c), 210(d), 211–2(e), 213–4(f), 216–39(g).
2. Ligeti Lajos (főszerk.), Terjék József (szerk.) *Keleti nevek magyar helyesírása* Budapest, Akadémiai Kiadó 1981:83–98(a).